

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Felsefesinden Anayasal Demokrasi İdealinin Yansımaları

Ideal of Constitutional Democracy of the Founding Philosophy of Turkish Republic

M. Fatih ÇINAR*

Öz: Türkiye Cumhuriyeti'nin "Kurucu İktidarı" Osmanlı Devlet ve toplum yapısını çağdaş/modern bir devlet ve toplum yapısına dönüştürürken çeşitli hukuki süreçler yürütmüştür. Kurucu iradenin ve özellikle Atatürk'ün hedeflediği anayasal düzen, ortaya koyulan hukuki belgelerin incelenmesi suretiyle en iyi ve doğru şekilde anlaşılabilir. Bu gerçekten yola çıkarak ele alınan, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Anayasası ve ulusal ya da uluslararası normatif düzenlemeler yapan hukuki belgeler, yapılan temel değişikliklerin demokrasi ideali ile örtüştüğünü göstermektedir. Milli egemenlik, demokrasi, insan haklarına saygı, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencelere bağlanması, kuvvetler ayrılığı, kadın erkek eşitliği, uluslararası toplum ile barış içinde yaşama kararlılığı gibi evrensel değerler tarihsel süreç içinde yeni kurulan devletin pozitif hukukunda yerlerini almıştır. TBMM'nin kuruluşundan Atatürk'ün ölümüne kadar üzerinde çalışma yapılan sürecin totaliter devletler ve diktatöryal liderler çağı olduğu göze çarpmaktadır. Buna karşın, kurucu iktidarın hem devlet hem de toplum yapılanmasında, çağdaş anayasal demokrasi idealine uyumlu hukuki düzenlemeleri yine demokrasi anlayışıyla uyumlu yöntemler ile gerçekleştirdiği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurucu İktidar, Atatürk, Anayasa, Demokrasi.

Abstract: "Constituent Power" of Turkish Republic has conducted various legal processes when converting the structure of Ottoman Empire and society to a contemporary and modern state. The most accurate way, to understand the aims and objectives of the founding fathers especially Atatürk's, is to examine the legal documents which they put forward. It is observed that the amendments made by the 1921 Constitutional Structure Law, the 1924 Constitution and other basic legal documents, which made national or international normative regulations, were in accordance with the ideal of democracy. Universal values such as national sovereignty, democracy, respect for human rights, constitutional assurances of fundamental rights and freedoms, separation of powers, equality of men and women and determinations to live in peace with the international community have taken place in the legal documents of the newly established state within the historical process. From the establishment of the Turkish Grand National Assembly until the death of Atatürk, it is observed that the period of totalitarian states and dictatorial leaders was in power. Despite this, it is determined that constituent power carries out legal regulations in both state and society structuring compatible with the ideal of modern constitutional democracy with methods compatible with democracy.

Keywords: Constituent Power, Atatürk, Constitution, Democracy

Geliş Tarihi: 11.11.2018

Kabul Tarihi: 26. 12.2018

* Dr. Öğr. E., İstinye Üniversitesi, fatih.cinar@istinye.edu.tr

GİRİŞ

Türk Milletinin yerel direniş hareketleriyle başlayan ve Millî Mücadele ile devam eden, 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla neticelenen süreçte devlet yapılanmasında çok temel değişiklikler olmuştur. En önemli değişim “Egemenliğin Kaynağında” yani devletin siyasal sisteminde gerçekleşmiştir.

Bu dönemde egemenliğin kaynağı, Padişah-ı Ruy-ı Zemin, Zillullah-i Fi'l-Arz [Allah'ın yer yüzündeki gölgesi] olmaktan çıkmış yani kaydı hayat şartıyla hükümdarlık yapan tek kişinin iradesine dayanma temelinden ayrılmıştır (Eroğlu, 2003: s.19). Aydınlanma döneminin düşünce akımlarının ulaştıkları, yeni bir toplum sözleşmesi (Hobbes, 2007: s.127-130) ve batı tipi modern devlet felsefesi yönünde gelişme göstererek demokrasi ve kuvvetler ayrılığı kuramları (Locke, 2002: s.15) yeşermeye başlamıştır.

Yeni devlet sistemi, egemenliğin tek kişinin elinden alınıp tüm halka verilmesi ve egemenliğin fonksiyonları olan yasama ve yürütme yetkilerinin halkın temsilcileri eliyle kullanılmasını yapılandırırken Cumhuriyet idaresini kurgulamış olmaktadır. Bununla birlikte Devletin yürütme kuvvetini Cumhurbaşkanı ile Başbakan ve Bakanlar Kurulu arasında paylaştırırken ve yasama, yürütme, yargı yetkileri arasında çeşitli denetim ve denge mekanizmaları oluştururken, demokrasi ve kuvvetler ayrılığının bir prototipini gerçekleştirmiş olmaktadır.

Kurucu iradeyi temsil eden Atatürk ve çalışma arkadaşları tarafından yapılandırılan yeni devletin ve bu kadronun amaç ve uygulamalarının demokrasi hedefinden uzak olduğu yönünde olumsuz ve mesnetsiz eleştiriler yapıldığı görülmektedir. (<http://belgelerlegercektarih.com/tag/aturk-diktator-muydu>). Bu görüşlerin biraz daha yumuşatılmış versiyonları olarak, 1920'li yılların konjonktürel şartlarının ve ülkenin Millî Mücadele veriyor olmasının, otoriter bir yönetim modelini zorunlu kıldığı yönündeki fikirler ile Atatürk'ün mutlaka gerektiriyorsa otoriter liderlik gösterdiği, yönündeki tezler de menfi değerlendirmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Arıkan, 2001: s.254).

Atatürk'ün uygulamalarının ve devletin kurucu iradesinin gerçekten demokrasi yönünde bir ideali olup olmadığı konusu sosyoloji, tarih, psikoloji gibi çeşitli bilim alanlarının çalışma konusu olarak muhtelif şekillerde incelemelere tabi tutulmuştur. Devleti kuran iradenin yönetim model ve uygulamalarının hukuk bilimi açısından ayrıca ele alınması yapılacak değerlendirmelere daha geniş bir bakış açısı getirebilecektir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Anayasası ile demokrasi ve kuvvetler ayrılığı bağlamında etkileri olan diğer önemli hukuki

düzenlemelerin, Atatürk'ün vefatına kadar olan süreç çerçevesinde ele alınması suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin temellerinin neler olduğu ile demokrasi ve kuvvetler ayrılığı yönlerinden ileri adımlar sayılıp sayılmayacakları hususlarının incelenmesi bu çalışmanın hedefini oluşturmaktadır.

1. Devlet ve Demokrasi Kuramı

Devleti oluşturan unsurlar, Alman Hukukçu Georg Jellinek'in genel kabul gören teorisine göre, "ülke", "nüfus" ve "devlet gücü -egemenlik" şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Gözler, 2007: s.4). Egemenlik devletin olmazsa olmaz bir unsurunu oluşturmaktadır. Nüfus yapısı veya coğrafi büyüklük devletin tipolojisini belirlemede önemli bir etki yapmazken egemenliğin kaynağı ve onun kullanım şekli, devletin siyasal rejimini belirleyici bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle egemenliğin kaynağına ve kullanım tarzına göre siyasal rejimlerin tasnif edilmesi bir gelenek halini almıştır.

Duverger'e göre:

"...geniş anlamıyla, belirli bir sosyal grupta, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın aldığı biçime; dar anlamıyla ise, sadece ulusun yönetim yapısına..." siyasal rejim denmektedir (Duverger, 1995: s.215).

Siyasi rejimlerin tasnifine ilişkin değerlendirmeler eski çağlara kadar uzanmaktadır. Aristoteles M.Ö. 4'üncü yüzyılda siyasi rejimleri iyi ve kötü olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutmuştur. Ona göre, iyi siyasi rejimler, monarşi, aristokrasi ve politea (yasal yönetim); kötü siyasi rejimler ise iyi sistemlerin yozlaşmış hali olan, tiranlık, oligarşi ve demagojidir (Uzun, 2013: s.13). Antik Yunanlı düşünürlerin etkisinde kalan Romalı düşünür Polybus da rejimleri iyi ve kötü olarak tasnif etmiştir. İyi rejimleri krallık, aristokrasi, demokrasi; kötü rejimleri ise iyi rejimlerin bozunmuş şekilleri (tirani, oligarsi, demagoji) olarak belirlemiştir (Buran, 2009: s.67-69).

Günümüzde de benzer bir yaklaşım ile siyasal rejimler egemenlik kaynağı odaklı olarak ele alındığında, üç farklı düzen görünümünde karşımıza çıkabilmektedir. Tekçi rejimler monarşi (krallık, diktatörlük); azınlık egemenliğine dayalı rejimler oligarşi (aristokrasi-soylular: teokrasi-din adamları; teknokrasi-uzman kişiler; plütokrasi-zenginler; meritokrasi-yetenekliler; militokrasi-askerler; ya da belli bir ırk, cinsiyete dayalı yönetimler); egemenliğin kaynağının ulusa ait olduğu rejimler ise demokrasi olarak sınıflandırılmaktadır. Bu yaklaşımın kapsayıcı ve izah edici yönü oldukça güçlüdür. Hayatının önemli bir bölümünü siyasal rejimleri; hükümet sistemlerini ve en değerli çalışması olan kuvvetler ayrılığı

prensibini incelemeye vermiş olan Montesquieu ise siyasal rejimleri: cumhuriyet, saltanat ve istibdat olarak üçe ayırmaktadır (Montesquieu, 1963: s.56-57).

Siyasal rejimleri egemenliğin kullanım tarzı odaklı olarak ele aldığımızda ise hükümet sistemlerindeki farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet sistemleri, bir yönüyle yasama, yürütme ve yargı organlarının karşılıklı olarak görev ve yetkilerini düzenlerken diğer yönüyle o devletin egemenlik yetkilerinin hem kurumlar hem de bireyler üzerinde kullanılması usullerini belirlemektedir. Devletin kurucu unsurları olan ülke, toplum ve egemenlik bağlamında ortaya çıkan siyasi örgütlenme, siyasi sistemin bir yansımasıdır. Siyasi sistem ve siyasi örgütlenme ile hükümet sisteminin temelleri siyasi rejimden yani egemenliğin kaynağından beslenir.

Siyasal sistem kavramı:

“...siyasal kurumların karşılıklı olarak münasebetlerini tasvir etmesinin yanı sıra o toplumun sosyal ekonomik, kültürel ideolojik ve tarihi yapısının bütüncül olarak düzenleniş şeklini ifade etmektedir.”

Bu açıdan bakıldığında siyasal sistem oldukça geniş bir kavramdır (Teziç, 1998: s.391).

Siyasal sistemin temelinde iktidar olgusu yatmaktadır. Siyasal sistemi diğer toplumsal sistemlerden farklılaştıran husus tüm toplumu bağlayıcı olmasının yanı sıra, toplumsal varlıklar üzerinde tasarruf etmesi ve bunu tekelci bir yöntemle yapmasıdır (Duverger, age., s.276). Siyasal sistem hem kamusal alanın faaliyetlerini hem de özel hukuk alanının faaliyetleri yönetebilmektedir. Bir başka ifadeyle devlet sistematığı ve onun işleyişine ilişkin tüm hususlar ile ilişkilidir.

Siyasal rejimleri belirleyen başat faktörün, birey-devlet ilişkilerini düzenleyen anayasal yapılanma olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte bir siyasal sistem tek başına anayasal düzen ile sınırlı olarak izah edilemez. Devletin, sosyo-politik, sosyo-ekonomik yapısı, parti sistemleri, siyasal kültür, çevre gibi birçok faktör siyasal sistemin yapılanmasını etkilemektedir.

Egemenlik unsuru, devletin hükümranlık yetkilerini ve kendi hukuk kurallarını serbest iradesiyle belirlemesi ve başta kendi ülkesinde olmak üzere uygulayabilmesi anlamına gelmektedir. Egemenlik teorik olarak asli, sınırlandırılmaz, mutlak bir iktidar gücünü ifade eder. Buna mukabil, insan hakları hukukunun evrenselleştiği ve uluslararası örgütlerin etkinliklerini artırdığı günümüzde devlet egemenliğinin kapsamı ve sınırları daha dar bir alana doğru kaymaktadır.

Egemenliğin kaynağının tüm millette olduğu ve egemenliğin kullanım şeklinin kuvvetler ayrılığı prensibine uyumlu olarak yapılandırıldığı devlet tipi demokratik devlettir. Demokratik devletin başlıca unsurları olarak: insan haklarına saygı; temel hak ve özgürlüklerin tanınması, hukuki ve fiili güvenceler altına alınması; barışçılık, etkin siyasi makamların düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasi partinin katıldığı serbest seçimler ile belirlenmesi; muhalefetin iktidar olma şansına sahip olması; hukukun üstünlüğünün kabul edilmesi gibi hususların belirleyici olduğu söylenebilir. Günümüzün modern ve çağdaş devleti bu hususları anayasalarına dâhil edip uygulamak suretiyle anayasal demokrasiyi gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu verilerden açıkça anlaşıldığı gibi devletin çağdaş ve modern olmasını belirleyen unsurun egemenlik kavramına odaklı olduğu açıktır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları, “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir!” hükmü ile bu modeli esas almıştır.

2. Siyasal Rejimin Çağdaş Devlet Yapısına Evrilmesi

Batıda ortaya çıkan toplumsal ve bilimsel değişim ve gelişimlerin sonucu olan güç ve zenginlik, buna mukabil Osmanlı devletinin üst üste gelen askeri başarısızlıkları ve toprak kayıpları, kaçınılmaz olarak Osmanlı üzerinde, Batı Medeniyetinin tüm yönleriyle etkisinin artmasına neden olmuştur. Başarılabilen kısmi değişiklikler geleneksel kalıplar kırılmadığı için hem sınırlı hem de etki alanı dar kalmıştır. Mecelle kodifikasyonu buna bir örnektir (Osmanağaoğlu, 2015: s.116). İlerici padişahlar III.Selim ve II.Mahmut, Devlet içinde Batı tipi çeşitli kurumlar oluşturmaya başlamış olmalarına rağmen, 1808 Sened-i İttifak, bir 1215 Magna Carta Libertatum gibi ilk adım olamamıştır. Zira Batı monarşileri mutlak iktidarlarını parça parça diğer iktidar odakları olan yasama ve yargı ile hatta yeni görev ve yetkilerle ortaya çıkan başbakanlık kurumuyla yani yürütme organıyla paylaşabilmiş olmasına karşın Osmanlı Padişahları ve/veya Halifeleri bunu hiçbir zaman yapmaya yanaşmamışlardır. II.Mahmut'un yeterli güce eriştiğinde Sened-i İttifak'ı yok etmesi ve yürürlükte tutmaması, II.Abdülhamit'in 1877'da ilan ettiği Meşrutiyeti 1878'de 93 Harbini sebep göstererek kaldırılması ancak savaş bitmesine rağmen tekrar meşrutiyet yönetimine geri dönmemesi Padişahların iktidarlarından taviz vermek istemediklerini gösteren örneklerdir. Ankara'da Türk Milletinin iradesinin bir tezahürü olarak yeni bir Devlet Kurulmuş ve hatta bu yeni yönetim Millî Mücadeleyi kazanmış olmasına rağmen işgale izin veren antlaşmayı imzaladığında hukuken ve işgal altına girdiğinde ise fiilen nihayete ermiş olan eski devletin ananevi refleksleri iktidarı kullanma yönünde eğilim göstermeye son aşamaya kadar devam etmiştir.

Saltanatın kaldırılması sonrasında, Halife ile iktidar paylaşımı yapılması gerektiği yönünde yaptırılan neşriyatlar, makamın hukuki kaplamasını aşan ziyaretler ve nihayet İngiliz etki odaklı telkinler ile birlikte, son Halifenin padişah dedelerine öykünen uygulama ve yükselen maddi/manevi talepleri (Akkor, 2012: s.21-23), Osmanlı Padişahlarının, Batıdaki Krallardan farklı olarak hiçbir zaman, geleneksel egemenlik anlayışlarından vaz geçemediklerinin ve egemenliği millet ile paylaşmaya istekli olmadıklarının bir diğer göstergesidir.

Batı'da başlayan anayasal demokrasiye dayalı devlet şeklinin Doğu medeniyet havzasına geçişi uzun bir tarihsel sürece yayılarak gerçekleşmiştir. Gecikmeli de olsa ortak bir zeminde buluşması, insanlığa ait medeniyetin tek olduğu kuramı akla geldiğinde şaşırtıcı olmamaktadır. ABD'nin öncülüğünde 17'nci yüzyılda başlayan birinci demokratikleşme dalgası önemli kazanımlar sağlamasına karşın, 20'nci yüzyılda Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini gibi totaliter liderlerin Dünya ölçeğinde iktidara gelmeleriyle birlikte yerini birinci ters dalgaya bırakmıştır. II. Dünya Savaşı'nın demokratik devletlerin zaferiyle sonuçlanması demokrasinin ikinci yükseliş dalgası sürecini başlatmıştır. Soğuk Savaş'ın keskinleştiği 1960-1980 yılları arasında ikinci ters dalga ile yine demokraside geriye gidilen bir dönem yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan üçüncü demokratikleşme dalgasının hızı, küresel terörizm ve türev savaşlar ile kesilmiş görünmekte ise de demokrasinin yüksek değerini koruduğuna kuşku bulunmamaktadır.

Her ne kadar Huntington:

“...kültürel geleneklerin belirgin şekilde birbirinden farklı olduğu, değerlerin, inançların, davranış kalıplarının demokrasinin gelişiminde önemli derecede etkili olduğu, sadece Batı Kültürünün, demokrasinin kurumlarının gelişmesine uygun zemin hazırladığı, Batılı olmayan devletlerde demokrasinin yaşamasının mümkün olmadığı...”

(Huntington, 1991: s.22),

yönünde görüşleri bulunmaktaysa da 20. Yüzyılın başlarında kurulan, oradan geleceğe uzanan Türkiye Cumhuriyeti'nin, kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve NATO gibi saygın ve demokratik değerleri savunan uluslararası toplumların eşit bir üyesi olması, Avrupa Birliği adaylık sürecini devam ettirmesi “muassır medeniyetler” doğrultusunda yapılandırıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Huntington'un savı önceki devlet yönünden geçerli olabileceken, yeni devlet ve toplum yönünden geçerliliği bulunduğu söylenemez. Daha teknik bir ifadeyle “*siyasal rejim bağlamında: yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın ve ulusun yönetim yapısının*”;

“siyasal sistem bağlamında: toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik yapısının bütüncül olarak düzenleniş şeklinin”; “kuvvetler ayrılığı bağlamında: yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin kontrol ve denge sistemlerinin” eski devlet sisteminden tamamen farklı bir yönde, aşağıda sunulacak olan hukuki düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere çağdaş anayasal demokrasiler istikametinde bir değişim gösterdiği ve yapılandırıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3. Atatürk Dönemi Devlet Uygulamaları ve Anayasal Demokrasi İdeali

Atatürk ve onun ideallerini paylaşan arkadaşları tarafından kurulan yeni devlet, salt bir cumhuriyet değildi. Her düzenleme ve faaliyetinde, yönetenlerden çok halkı ön plana alan bir anlayışı yansıtmaktaydı. Demokrasi kavramı eski Yunancada “halk” ve “iktidar” sözcüklerinden oluşmuştur. En kısa tanımıyla “*Halkın halk tarafından halk için yönetimi*” olarak ifade edilebilmektedir. Atatürk “Demokrasi” kelimesini Türkçeleştirmek için “*Halkçılık*” terimini tercih etmiştir. Dikkatlerden kaçan bu husus nedeniyle kurucu iradenin demokrasiden bahsetmediği yönündeki iddia ve eleştiriler haklılık zemininden uzaklaşmaktadır. Yine de söz ve yazılarında “*Demokrasi esası bugün çağdaş anayasaların genel belirleyicisi olmuştur*” beyanında olduğu gibi, demokrasi kavramını açıkça kullandığına da rastlamak mümkündür (Atatürk, 2010: s.51).

Demokrasinin tüm unsurlarını birleştiren bunları somut norm güvencelerine bağlayan yani yazılı hukuk kuralları haline getirip devletin koruması altına alan anlayış için “Anayasal Demokrasi” terimi kullanılmaktadır. Anayasalar genel olarak üç temel alanı düzenlemektedir. Bunlar: devletin şekli, birey-tüzel kişiler ile devlet arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı ve nihayet devletin üç fonksiyonunun (yasama, yürütme ve yargı) kuruluş ve işleyiş şeklidir.

Anayasal demokrasi ve bağlantılı olarak kuvvetler ayrılığı kuramları, kurucu iradenin hem uygulamalarında hem de yasal düzenlemelerinde bir hedef olarak ve adeta ilk hızını alan bir motivasyon ile yer almıştır.

a. 1921 ve 1924 Anayasal Düzenlemeleri ve Yeni Türk Devletinin Demokrasi Tasavvuru

Asli kurucu iktidarları tali kurucu iktidarlardan ayıran temel fark, sıfır hukuk zemininde ortaya çıkarak her seviyede hukuk normu yaratma yetkisine haiz olmalarıdır. Tali kurucu iktidarlar ise ancak anayasal düzenlemeler çerçevesinde ve mevcut hukuk sınırları içinde değişiklik yapabilirler. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasal belgelerini yaratmak için 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) temsilcilerinin “*asli kurucu iktidar*”

olduğunu, Atatürk'ün “*salahiyet-i fevkaladeyi haiz*” bir kurucu meclis toplanması yönündeki çağrısından anlamaktayız (Tanör, 2007: s.246).

Asli kurucu iktidar olarak yeni devletin ilk anayasal belgelerini hazırlamaya başlayan TBMM, örgütlenmesini ve yetkilerini düzenleyen Teşkilat-ı Esasiye Kanununu 20 Ocak 1921 tarihinde kabul etmiştir (<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1921.aspx>, erişim 18.12.2018). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğini ve yeni bir devletin kurulma yolunda olduğunu açıkça ima etmektedir.

Yirmi üç maddelik bu kısa anayasanın:

- *Hâkimiyet bilakaydüşart milletindir (md.1);*
- *İcra kudreti ve teşri salahiyeti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder (md.2);*
- *Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi Tarafından idare olunur;*

şeklindeki maddeleri egemenliğin millete ait olduğunu en güçlü şekilde vurgulamaktadır. Bu binlerce yıldan beri bir kişinin iradesinden kaynağını alan egemenlik anlayışının hukuk zemininde reddi anlamına gelen devrimsel bir anayasal düzenlemedir. Dolayısıyla demokrasi yönünde atılmış güçlü bir adımdır. Demokratik ve inkılapçı bir karakteri olan yeni Anayasa, cumhurbaşkansız bir cumhuriyet kurmuş ve her türlü güç ve yetkiyi TBMM'ne tevdi etmiştir.

Yasama, yürütme ve yargı güçleri TBMM tarafından kullanılmıştır. Bakanların meclis tarafından tek tek seçilmesi, İstiklal Mahkemeleri'nin görevlendirilmeleri bu sistemin önemli bir özelliğidir. Bu yapı, günümüz çoğulcu demokratik devlet ölçütleri yönünden çeşitli eleştirilere tabi tutulabilir ise de Türkiye'de modern anlamda demokratik devlet modeline geçişte son derece önemli bir aşama olduğunu kabul etmek gerekir. Modelin uygulamaya konulduğu dönemde ülkenin tamamına yakınının işgal altında olması, Türk Milleti'nin “ya istiklal ya ölüm” mücadelesini verdiği bir dönemi yaşıyor olması, hızlı karar alma ve uygulama zorunluluğu, merkezi bir yapıyı teşvik etmiştir.

Her ne kadar anılan model, otoriter bir yapıya kaymaya zemin temin etmekte ise de Ankara'dan top seslerinin duyulduğu bir zamanda bile Büyük Millet Meclisi'nin çalıştırılabilirliği sağlanın, Meclis Başkanı/Başkumandan Mustafa Kemal Bey'in ve milletin temsilcilerinin, milli egemenliğe olan inancı ve demokrasi ideali olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Her faaliyetinde hatta Başkumandanlık yetkilerini haiz olduğu dönemde dahi TBMM'nin iradesini

arkasına alarak faaliyet gösterdiğini gözlemek mümkündür (Gizli Celse Tutanakları, 9 Ağustos 1336).

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı yolunda çıtanın bir üst seviyeye taşındığının önemli bir göstergesidir. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin kanun değişikliğinin gerekçesi ve madde metni şöyledir:

“...Türk Milleti Saray ve Babıali'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye Kanununu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle icrâ ve teşriî kuvvetleri onun yed'i kudretine vermiştir... bir halk Hükûmeti idaresi tesis ve vazetmiştir...”

1- Teşkilâtı Esasiye kanuniyle Türkiye halkı, hukuk-ı hâkimiyet ve hükûmranîsinin mümessilî hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti mâneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bi'lful isti'male ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle misak-ı millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinden başka şeklî Hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şeklî Hükûmeti Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2- Hilâfet, Hanedan-ı Âl-i Osman'a ait olup Halîfeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâkan erşet ve eslâh olanı intihab olunur. Türkiye Devleti Makam-ı Hilâfetin istinatgâhidir” (Kili ve Gözübüyük, 1985: s.103).

Saltanatın kaldırılması monarşik devlet yapısına son vermiş ise de kuvvetler ayrılığının gerçekleştirilerek demokratik devlet yönünde daha ileri bir yapılanmaya geçilmesi için Teşkilat-ı Esasi'de 29 Ekim 1923 değişikliği ile Cumhuriyetin ilan edilmesini beklemek gerekmiştir. Türk Milleti için 20'nci yüzyılı şekillendiren en önemli değişikliğin, Cumhuriyetin ilanı olduğu çok açıktır.

Bu dönemde gerçekleşen bir diğer demokratik adım, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun. Cumhuriyet ve Halkçılık (Demokrasi) gibi Atatürk ilkelerine dayalı olarak Halk Fırkasına dönüşmesidir.

Dinsel gücü ve yönetsel yetkileri olan Hilafet Makamının kaldırılması, saltanattan sonra bir diğer siyasi güç odağının tasfiyesi anlamına gelmektedir. Hilafet 03 Mart 1924 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır. Bunun hukuki ve siyasi yönünü Atatürk şu şekilde izah etmektedir:

“Dünya yüzünde müstakil ve yeni bir Türkiye devleti vardır. Ve devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Milletin, memleketin, yegâne hakiki mümessili bu meclistir. Türkiye devletinin reisi de vardır. Bu şekil şer’i dir. İlmidir. Bilhassa istiklal’i devleti en iyi muhafaza edecek bir şekildir. Ve bilhassa hakimiyet’i milliyeyi teecessüm ettirebilecek bir şekildir. Türkiye devleti başka bir makam tanımaz ve hadd-ı zatında başka bir makam yoktur. Yani makam-ı Hilafetin vaz’iyyet ve mahiyet-i resmîyesi yoktur” (İnan, 1982: s.63).

Bireysel, temel hak ve özgürlükler arasında kabul edilen: din ve vicdan özgürlüğünün; düşünce ve inanç özgürlüğünün; dini ibadet özgürlüğünün; demokratik devlet yönetiminin hiçbir dinsel yapı ve inanıştan etkilenmemesi; millet iradesi üzerinde hiçbir otoritenin bulunmaması, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması, ilkelerinin bir gereği olan Hilafetin kaldırılması, laik-demokratik devlet yapısına geçiş yolunda atılan, önemli bir diğer adım olmuştur.

Yeni Türk Devletinin ikinci anayasal belgesi 20 Nisan 1924 tarihinde 491 Sayı ile kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924 Anayasası) olmuştur. Bu Anayasa da hâkimiyetin millete ait olduğunu ve TBMM’nin onun yegâne temsilcisi olup egemenliği kullanacağını 3 ve 4’üncü maddelerinde tekrarlamıştır (<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx>, erişim 18.12.2018).

Yeni Anayasa’nın önemli bir diğer özelliği, anayasanın üstünlüğü prensibidir (m.103). Buna göre anayasa hükümleri kanunların üzerindedir. Yasama ve yürütme yetkisi meclistedir (m.5). TBMM hükûmeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir (m.7/2). Hükûmetin yani yürütmenin ise meclisi feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Buna karşılık yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı ile Başbakan ve Başbakanın oluşturacağı Bakanlar Kurulu tarafından kullanılıyor olması Parlamenter Sistemin özellikleri olarak kaşımıza çıkmaktadır. Kuvvetler ayrılığının yansımalarını gördüğümüz bu anayasa için bazı yazarlar *“Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı”* değerlendirmesini yapmaktadırlar (Özbudun, 1898: s.10).

1924 Anayasası’nın geçerli olduğu dönemde iki defa çok partili siyasi hayata geçiş denemesi olduğunu görmekteyiz. Bunlar 17 Kasım 1924 tarihli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesi ve bizzat Mustafa Kemâl Paşa’nın isteği doğrultusunda Fethi Bey’in başkanlığında kurulan 12 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesidir. Demokrasi’nin siyasi partiler rejimi olduğu hatırlandığında çok partili siyasi hayat denemelerinin önemi daha belirginleşmektedir (Karpaz, 2015: s.45).

1924 Anayasasında yapılan önemli bir diğer değişiklik ise "*Devletin dini, İslam dindir*" maddesinin 10 Nisan 1928'deki değişiklikle kaldırılması ve laiklik ilkesinin 1937'de Anayasa'ya girmesi olmuştur. Bu gelişme demokratik devletlerin olmazsa olmaz prensiplerinden sayılan din ve vicdan özgürlüğü ile ifade özgürlüğü bağlamında önemli adımlardır. Bilindiği üzere anayasal demokratik yönetimlerde, temel hak ve özgürlükler anayasalarda açıkça düzenlenerek hukuki ve fiili teminatlar sağlanır. 1928 ve 1937 değişiklikleri ile Türk Anayasalarında temel hak ve özgürlüklerin yer almaya başladığını ve böylece demokratik anayasal sistemde ilerleme sağlandığını görmekteyiz.

b. Anayasal Demokrasinin Devlet Uygulamalarındaki Yansımaları

Anayasa Mahkemesi bir kararında, demokrasinin gereklilikleri olarak: egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olması; kuvvetler ayrılığı; insan haklarının, toplumsal barış ve özgürlüğün güvence altına alınmış olması; siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları; azınlığın çoğunluğun kararlarına saygı göstermesi karşılığında çoğunluğun da azınlığın hak ve özgürlüklerini korumayı kabullenmesi; demokrasinin, ulusal egemenliğin, bilimin, siyasal-sosyal-kültürel çağdaş yaşamın düzenleyicisi olan laiklik ilkesinin demokratik devlet yapılanmasının olmazsa olmaz şartları arasında bulduklarını belirtmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, 2008/1-2 E.K.).

Bu ölçütler esas alınarak Cumhuriyetin kurucu iradesinin yaptığı düzenleme ve uygulamalarının günümüz demokrasi ideali ile ne derece örtüştüğü incelenebilecektir.

Cumhuriyet yönetiminin uluslararası demokratik adımlarının başında savaşların sona ermesi ve Dünya barışının kalıcı olarak sağlanması maksadıyla Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'nın öncülüğünde imzalanan Briand-Kellog Paktına Türkiye'nin katılma kararını görmekteyiz. "*Devletler Arasında Harbin Millî Siyaset Âleti Olarak İstimalinden Feragati Mütazammın Muahedeye Türkiye Cumhuriyeti'nin İştiraki Hakkında Kanun*" 5 Şubat 1929 tarihinde kabul edilmiş, 1111 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ve milletler ailesindeki konumunun sorgulandığı tarihlerde, milyonlarca insanın çeşitli sebeplerle ölümlerinden ve/veya acılar çekmesinden sorumlu tutulan; Çan Kay Şek, Mao Zedong, Stalin, Franco, Mussolini, Hitler gibi totaliter liderler ülkelerinde yönetimleri ele geçirmiş bulunmaktaydı. Türkiye'nin yönünü belirleyen uygulamalar sonucunda ve Atatürk'ün yönlendirdiği politikalar çerçevesinde Türkiye'nin Dünyanın demokrasi kanadında yer aldığı genel kabul görmektedir (Kongar, 1981: s.238).

Yeni kurulan devletin yönü uluslararası toplum tarafından dikkate izlenmiştir. Özellikle demokrasi uygulamaları yönünden gözlem yapan yabancı yazarların değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Martino: “Eğer demokrat diye bir şey varsa, Atatürk demokrattır. Haremin kaldırılması, kadın özgürlüğü, laiklik, ekonomi yönetimi bunu gösterir. Atatürk yönetiminin ruhu demokrat olmasa ve bu ruh bütün halka nüfuz etmemiş bulunsaydı, bütün bunlar imkânsız olurdu...” demektedir (Martino,1998: s.23).

Benzer bir inceleme yapan Paruşev: “Atatürk asla diktatör değildi, o halkının yararına olduğuna inandığı şeyleri gerçekleştirmek için önüne çıkan engelleri gerekirse acımasızca ortadan kaldırmayı bilmiştir...” (Paruşev,2014: s.282-301). Benzer yorumları çoğaltmak mümkündür.

Kurtuluş Savaşı döneminde uygulamaya konulan yazılı belgelerden, Amasya Tamiminde geçen “Milletin istiklali üzerinde Milletın söz sahibi yapılması, bir Milli Kurul öngörülmesi” (Amasya Tamimi, 1919); Erzurum Kongresinde “Milletin iradesini egemen kılmanın esas kabul edilmesi, Geçici bir hükümet kurulmasının öngörülmesi” (Erzurum Kongresi, 1919); Sivas Kongresinde “Milli iradenin egemen kılınması, gayri müslüm unsurların ve vatandaşlarının eşitliğinin vurgulanması, Temsilciler Heyetinin seçilmesi ve 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması” (Sivas Kongresi 1919), demokrasi idealine yönelmiş iradenin hukuki metinlerde vücut bulmuş ifadeleri olarak kabul edilebilir.

TBMM Zabıt Ceridesi 1 Mart 1921 tarihli birleşiminde Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa konuşmasından özetle:

“Efendiler; Yüce Meclisin toplantı başlangıcı olan 23 Nisan 1920 tarihinden düne, 28 Şubat’a kadar 311 gün geçmiştir. Bu süre içinde yüce Meclisiniz 159 birleşim yapmıştır. 407 oturum yapılmıştır. Yüce Meclisimizin genel kurulunda 104 kanun kabul edilmiştir. 149 kanun önerisi reddedilmiştir, yani 253 kanunla meşgul olmuştur. Bundan başka, 67 kanun önerisi Bakanlar Kuruluna verilmiştir. 6 kanunun görüşülmesi ertelenmiştir. 55 kanun yeni yıla devredilmiştir. Demek oluyor ki, toplam 381 kanunla yüce Meclisimiz meşgul olmuştur...”

şeklinde istatistiki bilgi vermiştir (Tutanak Dergisi, C.9,S.2).

Meclisin son derece yoğun bir tempoda çalıştırıldığı bu dönemde Anzavur, Yozgat, Zile, Delibaş, Demirci Efe, Çerkez Ethem ayaklanmalarının baş gösterdiği ve bir taraftan bunlarla meşgul olduğu; Fransız ve İngiliz işgallerine yönelik direnişlerin organize edilmeye çalışıldığı; Ermeniler ile Doğu Cephesinde, genel taarruza geçen Yunanlılar ile Batı Cephesinde İnönü

Muharebeleri başta olmak üzere milli kuvvetler ile bir çok muharebenin yürütüldüğü, Sevr Anlaşmasının Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanmasına yönelik olarak ulusal ve uluslararası hukuki belgeler ile çeşitli tepkiler gösterildiği, Türk varlığının tehdit altında olduğu son derece yoğun bir gündemin bulunduğu hatırlamakta fayda vardır.

Yine bu dönemin önemli bir diğer demokratik adımı, 13 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık (Demokrasi) Programını yayınlamasıdır. Programda “*Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olacağı, hükümetlerin halkın eline geçeceği, ekonomide, milli eğitimde, adalet, maliye ve toprak sorunlarında yapılacak reformlarla Cumhuriyet ve Demokratik İnkılapların gerçekleştirileceğine*” işaret edilmektedir (Özer, 2011: s.63). Halkçılık programının, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa temel teşkil ettiği Nutukta vurgulanmıştır (Atatürk, 2006: s.361).

Ayrıca, çağdaş ve anayasal demokrasinin vazgeçilmez koşulu olarak kabul edilen laiklik ilkesinin Anayasaya girmesi (Resmî Gazete, S.3533); demokratik olarak toplumsal eşitliğin temelini oluşturan kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınması ileri ve çağdaş adımlardır. Belediyeler için 01 Eylül 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu (Resmî Gazete, S.1471) ile köy ihtiyar heyeti ve muhtarlık seçimleri için 2329 sayılı Kanun ile 442 sayılı Köy Kanununda 26 Ekim 1933'te yapılan değişiklik (Resmî Gazete, S.2540) ile en son aşama olarak 2599 sayılı Kanun ile 11 Aralık 1934'te yürürlüğe giren Anayasa Değişikliği (Resmî Gazete, S.2877) ile Türkiye Büyük Millet Meclisine seçme ve seçilme hakkı tanınması sağlanmıştır. Bahse konu anayasa ve yasa değişikliklerinin temel demokratik gereklilikleri karşılamaya dönük hukuki düzenlemeler olduğu açıktır.

Atatürk'ün liderliğinde yürütülen bu hukuki süreçlerin Atatürk'ün kişiliğinden ve liderlik modelinden etkilendiği gerçeği de gözlerden kaçırılmamalıdır. Liderlerin uygulamalarının da kendi liderlik tipolojileri doğrultusunda olması doğaldır. Demokratik liderler amaçlarını ve politikalarını grup ile tartışarak oluşturmaktadırlar. Bu tip liderler astlarını planlama karar verme ve örgütleme faaliyetlerine katılmaya teşvik ederler ve yetkilerini kısmen de olsa devrederler. Atatürk'ün liderlik modelini inceleyen birçok araştırmacı onun uygulamalarının ‘Demokratik Lider’ modeline uyumlu olduğunu ve belirtmektedir. Dolayısıyla kurulan devletin yapısının da bu devlet için çizilen vizyonun da demokrasi ülküsü ufuklu olması şartıdır (Güney, 1999: s.121-127).

DEĞERLENDİRME

Ulusal ve uluslararası şartlar yeni bir toplu durumu dayattığı noktada eski hukuki yapı yıkılmakta yerine yeni bir hukuki yapı kurulmaktadır. Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken bu süreç yaşanmıştır. Eski hukuki yapı yerini yeni bir hukuki yapılanmaya bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran 'kurucu kuşak' millet egemenliğine dayanmaksızın, bağımsız bir devlet halinde var olmanın mümkün olamayacağını anlamıştır. Millet Egemenliği dışında bir iktidar dayanağı ve kaynağı istemediği için cumhuriyet ve demokrasi temelinde bir devlet kurarak yeni bir toplumsal sözleşme ortaya koymuştur. Bu toplumsal sözleşme, üniter devlet yapısını; hukuki eşitlik temeline dayanan Türk ve vatandaş olmayı; her vatandaş için seçme-seçilme ve devlet hizmetine katılım hakkının bulunmasını, dolayısıyla ulus devlet modelini benimsenmiştir. Ulus devlet modeli çerçevesinde cumhuriyet ve demokrasi ile yönetilen bir devlet modeli için anayasa yapılmış hukuki düzenlemeler getirilmiştir.

Yerel "Müdafaa-i Hukuk" kongrelerinin, genel kongrelerin, Millî Mücadele döneminde ve sırasında yürütülen TBMM'nin çalışmalarının sonucunda ısdar edilen hukuki belgeler, millet egemenliğinin tesisi ve tecellisi anlamına gelmektedir. Saltanatın ılgası, hemen akabinde parlamenter hükümet modeline dayalı bir Cumhuriyet kurulması ve milletin egemenliğine tasallut etme ihtimali bulunan hilafet gibi, adli, idari ve mali kapitülasyonlar gibi her türlü iktidar odağının ortadan kaldırılması, dil, din, ırk, cinsiyet vs. ayrımcılık gözetmeksizin hukuk önünde eşit yurttaşlık ilkesinin benimsenmesi ve tüm bu devrimlerin hukuki temeller üzerine dayandırılması, çağdaş anayasal demokrasiye uzanan bir ufuk belirlediğine işaret etmektedir.

Atatürk'ün ve çalışma arkadaşlarının mutlak iktidarı ele almasını, diktatöryal bir yapı oluşturmasını hatta padişahlık ya da halifeliğin dinsel gücünü arkasına almasını engelleyebilecek dönemin şartlarına göre karşıt bir siyasi güç bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Millî Mücadelenin Başkomutanı, Büyük Kurtarıcı, Gazi, Atatürk gibi son derece güçlü unvan ve sıfatları uhdesinde toplamış olmanın verdiği siyasi ve manevi kudret inkâr edilemez. Kendi kurduğu tek parti ile ülkeyi yönetmenin kolaylığını bir yana bırakıp, daha zor olan ancak seciyesi ve fazileti daha yüksek olan demokratik yönetim modeli arayışları içine girmesi, Atatürk'ün demokrasi idealine bağlılığının güçlü bir göstergesi olsa gerektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu iradesini, eski model monarşi ya da oligarşi yanlısı bir politika izlemekten uzak tutan en önemli faktörün, anayasal demokrasi

idealine olan bağlılık ve inançları olduğunu, yaptıkları anayasal ve yasal düzenlemeler ile uygulamalarından anlayabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü için bkz.:

<http://www.sozluk.adalet.gov.tr/isdar>, erişim 11.11.2018.

AKKOR Mahmut. Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafetin İlgası, *History Studies, International Journal of History*, Vol.4/1, s.21-23.

Amasya Tamimi için bkz.: <http://www.amasya.gov.tr/amasya-tamimi-22-haziran-1919>, erişim 10.11.2018.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (2009), Sayı 45 Cilt 5, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, s.3171-3178. 30.07.2008 tarih ve 2008/1-2 E.K. sayılı (Siyasî Parti Kapatma) kararı.

ARIKAN, Semra (2001), Otoriter ve Demokratik Liderlik Tarzları Açısından Atatürk'ün Liderlik Davranışlarının Değerlendirilmesi, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, s. 254.

ATATÜRK, Mustafa Kemal (2006), Nutuk, (Hzl. E.Semih Yalçın), Gazi Kitabevi, Ankara, s. 361.

ATATÜRK Mustafa Kemal (2010), Medeni Bilgiler, (Hzl. Afet İnan), Göl Kitap Yay., İstanbul, s.51.

Belgelerle Gerçek Tarih Dergisi için bkz.:

(<http://belgelerlegercektarih.com/tag/ataturk-diktator-muydu>, erişim 01.11.2018).

BURAN Hasan (2009), “Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmalarının Yeniden Gözden Geçirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C14, S1, Isparta, s.69-97.

DUVERGER Maurice (1995), Siyaset Sosyolojisi, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, s.215.

EROĞLU Haldun (2003), Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 43, C 2 s.19, <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/1069/1117>, erişim 07.11.2018.

- Erzurum Kongresi Kararları için bkz.: <http://www.atam.gov.tr/nutuk/erzurum-kongresinin-bildirisi-ve-kararlari>, erişim 10.11.2018.
- GÖZLER Kemal (2007), *Devletin Genel Teorisi: 1. Baskı*, Ekin Yayınevi, Bursa, s.4, <http://www.anayasa.gen.tr/dgt-devletkavrami.pdf>, erişim 03.11.2018.
- GÜNEY Salih (1999), *Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderliği*, Ocak Yayınları, s.121-127.
- HOBBS Thomas (2007), *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, (Çev. Semih Lim), 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.127-130;325.
- HUNTINGTON Samuel P. (1991), "Democracy's Third Wave", *Journal of Democracy*, Bahar, s.22.
- İNAN Arı (1982), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, s. 63.
- KARPAT H. Kemal (2014), *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, s.45.
- KİLİ Suna ve GÖZÜBÜYÜK Şeref, (1985), *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.103.
- KONGAR, Emre (1981), *Atatürk Devrimleri ve Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, s.238.
- LOCKE John (2002), *Sivil Toplumda, Devlet, Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. Serdar Taşçı, Hale Akman), Metropol Yayınları, İstanbul, s.15.
- MARTİNO F. Perrone D.S. (1998), *Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal*, (Çev. Enver Sedat Akaltın), İstanbul, s.23.
- MONTESQUIEU Baron De Secondan (1963), *De L'Esprit des Lois (Kanunların Ruhunu Üzerine)*, 1'inci Cilt, (Çev.Fehmi Baldaş), Dünya Edebiyatından Tercüme Fransız Klasikleri, M.E.B. Basımevi, Ankara, s.56-57.
- OSMANAĞAOĞLU KARAHASANOĞLU Cihan, (2015). *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin yürürlüğe girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi*, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, S 29, s.116, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/114006>, erişim 9.11.2018.

- ÖZBUDUN Ergun (1989), *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, s.10.
- ÖZER, İsmail (2011), Mustafa Kemal Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve I. TBMM'de Halkçılık Tartışmaları, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* S.I, s.63. Ayrıca bkz.:
http://sbad.gop.edu.tr/Makaleler/892716038_4.pdf, erişim 10.11.2018.
- PARUŞEV Paraşkev (2014), *Demokrat Diktatör Atatürk*, (Çev.Naime Yılmaer), Etkin Yayınları, İstanbul, s.282-301.
- Resmî Gazete 13 Şubat 1937, Sayı 3533 için bkz.
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3533.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3533.pdf>, erişim 10.11.2018.
- Resmî Gazete 14 Nisan 1930, Sayı 1471 için bkz.
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>, erişim 10.11.2018.
- Resmî Gazete 28 Ekim 1933, Sayı 2540 için bkz.:
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2540.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2540.pdf>, erişim 10.11.2018.
- Resmî Gazete 11.12.1934, Sayı 2877 için bkz.:
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2877.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2877.pdf>, erişim 10.11.2018.
- Sivas Kongresi Kararları için bkz.: <http://www.sivas.gov.tr/4-eylul-sivas-kongresi>, erişim 10.11.2018.
- TANÖR Bülent (2007), "Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.246.
- TBMM Tutanak Dergisi, 1.Dönem, C.9, S.2 için bkz.:
https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d2yy1.htm, erişim 10.11.2018.
- TBMM Gizli Tutanakları, 9 Ağustos 1336 (1920) tarihli Gizli Celse,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001045.pdf>, erişim 05.11.2018.

TEZİÇ Erdoğan (1998), Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul, s.391.

UZUN Turgay ve GEZGÜÇ M. Gözde (2013), “Başkanlık Sistemi ve Latin Amerika Deneyimleri”, *Başkanlık Sistemi Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Türkiye İçin Değerlendirmeler*, (Ed. Murat Aktaş ve Bayram Coşkun), Nobel Yayıncılık, Ankara, s. 33-72.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu için bkz.:

<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1921.aspx>, erişim 18.012.2018.

1924 Anayasası Metni için bkz.: <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx>, erişim 18.12.2018.